

Palinopsi – ett visuellt fenomen i El Grecos och Salvador Dalís konst

■ Palinopsi definieras som hallucinatoriska, persevererande visuella fenomen. De kan orsakas av olika patologiska förändringar i öga och synnerv, bl a tumörer och förgiftningstillstånd, och de förekommer även vid schizofreni.

Visuella hallucinationer är ett inte ovanligt förekommande fenomen. Hos mentalt friska människor uppträder palinopsi under förändrade medvetandestillstånd (FMT) som trans, olika hypnoida tillstånd och hallucinogena drogrus. En kvarstående bild följer då med ögats rörelser vertikalt och horisontalt, vilket gör att figurer upplevs som långsträckta; föremål »staplas« repetitivt vertikalt och horisontalt. Oförmågan att fixera bilder kan i FMT-sammanhang också leda till deformationer och förvriddningar i bildseendet. Övriga typiska fenomen är bl a förlust av djupseende, förändrat perspektivseende, ljus- och färgförändringar samt ofta förändrad tidsuppfattning.

Palinoptiska synförmimmelser utnyttjades redan i det bysantinska ikonmåleriet och i vissa mosaiker. Denna konst utvecklades mellan 400- och 700-talen i

Motstående sida:

I målningen »S:t Antonius' frestelse« (1946) har Salvador Dalí maximalt utnyttjat palinoptiska visuella fenomen i den visionära processionen. Ljus, färg, perspektivbehandling och tidsuppfattning är helt i linje med upplevelser i hypnoida tillstånd.

Direkt konstnärlig inspiration hämtade Dalí otvetydigt från El Greco, kanske den konstnär som mest konsekvent, »manieristiskt« och ytterligt repetitivt i sin till största delen religiösa konst utnyttjat samtliga de visuella förändringar, inte minst palinoptiska, som kan uppträda i samband med ett förändrat medvetandetillstånd.

Till vänster: El Grecos »Aposteln Andreas och Franciscus« (omkring 1604).

Konstantinopel och hade en begränsad blomstringstid ungefär mellan åren 800 och 1400. Det utmärkande är just figurernas långsträckthet, även händernas, och betoningen av ögonen.

Ett FMT som religiös meditation i form av ett koncentrerat betraktande av någon ikon är ägnat dels att visuellt och affektivt bana vägen för av kyrkan utvalda upplevelser, dels att ge insikt i kristen mystik. I konsten beskrivs resultatet av sådana upplevelser ofta som »extatiskt, visionärt och manieristiskt måleri«.

El Greco (1541–1614), född på Kreta, är kanske den konstnär som mest konsekvent, »manieristiskt« och ytterligt repetitivt i sin till största delen religiösa konst utnyttjat samtliga de visuella förändringar, inte minst palinoptiska, som kan uppträda i samband med ett FMT. Han utnyttjar plana ytor, han har en speciell ljusbehandling och genomlysning av färgen (auror) och använder starkt mättade färger. Framför allt gäller detta de målningar han gjorde efter 1575, då han för gott slog sig ned i Toledo, ett då religiöst fäste för inkvisitionen. Minsta

överträdelse mot kyrkans lagar ledde till döden.

Vi vet inte mycket om El Grecos religiösa inställning. Endast ett vittne, den makedonisk-venetianske miniatyristen Giolio Clovio, har berättat att El Greco föredrog att sitta orörlig i sitt rum med fördragna gardiner i stället för att ta promenader i solskenet, då detta negativt påverkade hans »inre ljus«.

Redan under sin barndom på Kreta och sin utbildningstid i Venedig hade han tillfälle att komma i kontakt med bysantinsk ikonkonst. Antonius Eremiten var vid den här tiden ett dyrkat helgon på Kreta.

Med största sannolikhet kan man utgå ifrån att El Greco måste ha haft egna FMT-upplevelser. Inte minst intressant är hans figurers mot himlen uppåtvända blick, betydligt över normal ögonhöjd och utan naturlig böjning på nacken. Sådan förhöjd blickriktning eftersträvas även i modern affektiv visualiseringsterapi under ett lätt hypnotiskt tillstånd. Med sådan ögonställning och med slutna ögon underlättas igångsättandet av en visuell bildström

I början av 1930-talet gjorde surrealisterna Salvador Dalí flera komplexa målningar med synnerligen blasfemiska angrepp på katolska kyrkan, dess prästerskap, riter och Gud. Han ansågs vara ateist, men lämnade aldrig kyrkan. Vid den här tiden var han i färd med att illustrera den unge poeten Lautréamonts (1846–1870) »Maldorors sänger«, vars innehåll är mycket gudsfientligt, starkt sadistiskt och i stycken sexuellt perverst.

Målningen »S:t Antonius' frestelse« (1946) kan betraktas som ytterligare en av Dalís bildmässigt mycket samman-satta varianter på ett liknande tema: ett i mer eller mindre symbolisk form förhå-nande av kyrkans och människans egen oförmåga att med olika medel och ritua-ler komma tillrätta med köttets lustar, den manliga sexualiteten och dess »slippriga« och »syndiga« begär och yt-tringar. Dalí har här maximalt utnyttjat palinoptiska visuella fenomen i den vi-sionära processionen.

Direkt konstnärlig inspiration har han otvetydigt hämtat från El Greco, som han här närmast parodierar. El Greco har målat S:t Antonius ett flertal

ANNONS

ANNONS

gångar, även med döds-kalle. Dalí experimenterade med FMT, hypnoida tillstånd och kontrollerat drömmande för att förändra sitt seende och på så sätt kunna förnya sitt konstnärliga skapande. Hans målningar tillkommer sedan ytterst medvetet. Om sitt eget öga säger han att det blivit »en verkligt mjuk och psykedelisk kamera« som han kan provocera »att göra klichéer av sin tankes visioner«. Moln utgör också tidigt en grund för hans visionära fantasi.

Från sin favorit Giuseppe Arcimboldos (1527–1593) ansiktsallegori »Jordanen« (1570) har Dalí lånat elefanterna och de skarpa betarna, liksom dennes nästan mänskliga elefantöra, vilket hos Dalí har givit upphov till ett antal mer eller mindre förvridna sådana. Från hjorthuvudena i Arcimboldos målning har han associerat till bakbenens klövar på hingsten och elefanterna. Ljus, färg, perspektivbehandling och tidsuppfattning är helt i linje med upplevelser i hypnoida tillstånd.

Några medicinskt psykologiska aspekter bör också tas upp. Dalí hade problem med sin ambivalenta sexuella identitet och sina homosexuella böjelser. Målningarna är ofta freudianska projektioner av Dalís egna problem på området. Paranoia fanns i familjen. Dödsångesten delade han med sin stora kärlek, som mördades i unga år, den spanske författaren García Lorca (1898–1936).

Dalí hade helt anammat psykoanalysen och Freuds drömteorier. Hans bilder innehåller framför allt ett antal fallosymboler. Man ser i flera av hans målningar en far hållande en liten son vid handen. I själva verket hade han hela sitt liv ett mycket konfliktfyllt förhållande till sin far. Troligen även till Gud Fader. Avståndet mellan syndaren och en kyrkans man är i varje fall tydligt markerat.

Lisbeth Ollner

psykolog, fil kand, konstvetare, Lidingö

Referenser

- Cassou J. El Greco. Översatt av Cyrus A. Stockholm: Rabén & Sjögren; 1956.
- Michel PH. El Greco peintures. Paris: Les Editions Chêne; 1950.
- Dalí, Salvador. Utställningsskrift med introduktion av Ulf Linde. Stockholm: Moderna museet 1973–1974.
- Ollner L. Manipulering av medvetandet. Återverkan på den modernistiska konsten. Stockholm: Carlsson Bokförlag; 1998.
- Borruat FX. Visual hallucinations and illusions, symptoms frequently misdiagnosed by the practitioner. Klin Monatsbl Augenheilkd 1999;214(5):324-7.
- Pomeranz HD, Lessel S. Palinopsia and polyopia in the absence of drugs or cerebral disease. Neurology 2000;54(4):855-9.

Särtryck

Läkartidningen

När konsensus saknas om hur läkaren bör behandla, spelar den beprövade erfarenheten stor roll. Det 48-sidiga häftet innehåller 32 korta, praktiskt inriktade artiklar med anknytning till vårdens vardag och vänder sig till alla kliniskt verksamma läkare. Förutom diagnostik med terapi speglas goda exempel på prevention, ledningsfrågor och administration.

Priset är 45 kronor

Enligt min erfarenhet

Beställer härmed.....ex
av "Enligt min erfarenhet"

.....
namn

.....
adress

.....
postnummer

.....
postadress

Insändes till Läkartidningen
Box 5603
114 86 Stockholm

Faxnummer: 08-20 74 35

www.lakartidningen.se
under särtryck, böcker